

Pataky Adrienn

Néhány lézengő héliumatom harmóniája

Nemes Nagy Ágnes és a *Napforduló*

A vers homálya nem könnyelműen vagy divatosan összelapátolt szóhalomból szivárog, hanem valami lényegeset fed, sőt fed *fel* azzal, hogy eltakarja.¹

Az 1967-es *Napforduló* az első két kötet (a Baumgarten-díjas *Kettős világban. Versek*, 1946 és a *Száravillám. Versek és műfordítások*, 1957) után jelent meg. A három könyv között eltelt egy-egy évtized, aminek nem csupán alkotáslélektani, hanem irodalompolitikai okai is voltak – különösen akkor, amikor az egyes versek folyóiratközlése sem lehetett magától értetődő. Nemes Nagy Ágnestől hat éven keresztül egy verset sem publikáltak,² nem felelt meg az „elvárásoknak”,³ és férjével, Lengyel Balázssal közös folyóiratuknak, az Újholdnak sem hosszabbították meg a lapengedélyét 1948 után. Ellenben műfordítani lehetett: a *Száravillám* nemcsak saját új és régi verseket, de átültetéseket is tartalmazott (Tu Futól Ronsard-on át Hölderlin-, Rilke- és Lorca-versekig).⁴ A második évtized megjelenései jól mutatják a jelentős számú fordítás (az 1964-es *Vándorévek* háromszáznolcvankét oldalnyi verset közölt az ókortól napjainkig) mellett a szintén megengedett, sőt sürgetett gyermekirodalom felé fordulást⁵ (*Barátaink a ház körül*, 1961; *Jóreggelt, gyerekek*, 1962; *Az aranyecset. Keleti mese*, 1962; *Lila fecske*, 1965). A szépirodalmi lap szerkesztéséhez nem

1 NEMES NAGY Ágnes, *A költői kép* [1978] = Uő., *Az élők mértana. Prózai írások*, I–II., szerk. HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, I/121.

2 Az utolsó vers(részlete) 1949-ben jelent meg a *Csillagban*, majd ezután a *Vigiliában* közölték egy versét 1955-ben.

3 Sokat idézett passzusa az alábbi Nemes Nagy-életútinterjúnak: „ez volt a koncipiált pereknek, a kitelepítéseknek, az úgynevezett törvénytelenéseknek a korszaka. Ilyesféle dolgok történtek velünk: éjszaka fél kettőkor szól a csengő. Rémulően meggyünk az ajtóhoz, ki az, mi az? A postás. Az hozott egy táviratot, amelynek szövege: »Rákosi-ódádat három nap múlva várjuk. Írószövetség.«”, lásd NEMES NAGY Ágnes, *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja* = Uő., *Az élők mértana*, II/233.

4 Ez idő tájt Corneille-től és Brechtől drámákat is fordított.

5 A gyermekirodalomhoz, a pedagógiai szándékhoz tartozik az 1945-ben alapított Köznevelés című lap szerkesztése (1953-tól Nemes Nagy szerkesztőségi tag), a tanítás (a budapesti Petőfi Sándor Gimnázium magyartanára volt), továbbá az esszéírás is.

lehetett visszatérni,⁶ de legalább a versek közlésére végre volt – ugyan szűk – mozgástér.

Az ötvenes-hatvanas években, az újrapozicionálás időszakában nemcsak egy-egy folyóiratközlésre, de az önálló verseskönyvekre is olykor éveket kellett várni. Keletjük volt viszont az antológiáknak, amelyek sora az 1950-ben alapított Szépirodalmi Kiadó 1951-es *Hét évszázad magyar versei* című antológiájával kezdődött – ebben ugyan Nemes Nagy nem kapott helyet, de az 1966-os bővített változatban már szerepeltették hét versét (az 1972-es és az 1979-es újrakiadásokban pedig tizennégyet). Az 1956-os *Mai magyar költők* című antológiában (Ifjúsági Kiadó) szintén nincs benne, az 1964-es és 1966-os kiadásokban volt viszont immár három-három verse. 1957-ben jelent meg a Magvetőnél a *15 fiatal költő 105 verse* című kiadvány, majd 1958-ban ugyanott a *Tűz-tánc (Fiatal költők antológiája)*, amelyek szintén nem közöltek tőle semmit. Majd az antológiák sora olyan, a mai napig jelentősnek tartott kötetekkel folytatódott, mint például a Magvető *Szép Versek* című sorozata 1964-től. Az első kiadványban nem, de a másodikban már Nemes Nagyot is közölték, az alábbi versekkel: *Fák, Lázár, Szobrok, Madár* (1965),⁷ a harmadikban az alábbiakkal: *Vihar, Szobor* (1966), a negyedikben ezekkel: *A lovak és az angyalok, Ekhnáton jegyzeteiből, Amikor, Ekhnáton az égben, Között* (1967), az ötödikben ezzel: *Ház a hegyoldalon* (1968) – e versek majdnem mindegyikét felvette a szerző a *Napforduló* című kötetébe, de folyóiratokban is közölték őket. A jól ismert „fiatal antológiák”-ba, amelyeket ekkoriban jelentettek meg, immár nemzedéki különbségek miatt nem illett bele.⁸

A negyvenes éveiben járó költőnek – aki hosszú ideig nem publikálhatta tehát a verseit, mégis ismertté tudott válni mind szerzőként, mind fordítóként – 1967-re három verseskönyve volt. Kardos László,⁹ a *Szárnyvillám* első recenzense feltűnően kerülte, hogy Nemes Nagy hallgatását összefüggésbe hozza a Rákosi-érával, inkább az alábbiak-

6 Más néven sem indíthaták újra az Újholdat, erről lásd: LENGYEL Balázs, *Egy megírsult folyóirat terv (Levelek az Írószövetséghez)* = Uő., *Két Róma. Esszék*, Balassi, Budapest, 1995, 130.

7 Ezek egyébként, szintén egyben, az *Élet és Irodalom* 1964/20. számában jelentek meg.

8 Ilyen az *Első ének* (1968), a *Költők egymás közt* (1969) vagy az *Elérhetetlen föld* (1969) – amelyekben Tandori Dezső, Petri György vagy Mezey Katalin generációja lépett színpadra.

9 Kossuth-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár, ekkor az ELTE Világirodalmi Tanszékének vezetője.

kal indokolta azt: lírai tömörség, erőteljes válogatás, minőségigény.¹⁰ Ezeknek nyilván megvolt az alapja, Nemes Nagy már 1946-ban így fogalmazott (Pilinszky kötetéről írt recenziójában): „írni – s különösen verset írni – elsősorban annyi, mint válogatni. Alkat dolga aztán, hogy a válogatás az elkészült versek mérlegelésével történik-e, vagy mélyebben, a szó igazi értelme szerint, a formálódás pillanatában mérí-e aszkétikusan szorosra a szavak kapuját.”¹¹ A hatvanas évek közepétől a kultúrpolitika mindinkább igyekezett rehabilitálni Nemes Nagyt és a többi újhollandast. A Béládi-féle irodalomtörténet húsz év távlatából azt jelzi, hogy a hatvanas évek elejétől „kitágultak a lehetőségek, javultak a publikálási feltételek”, immár „szabadabb lett az irányzatok mozgása, a különböző líratípusok, költészeti modellek jelenléte természetes jelenséggé vált”, továbbá „arra is lehetőség nyílt, hogy a politikus közéletiség és a közösségi elkötelezettség irányzatától távolabb álló lírai tendenciák képviselői is megtalálhassák saját helyüket, akadálytalanul érvényesíthessék művészi eszményeiket, természetesen azonosulhassanak választott külön szerepeikkel.”¹² Ez a beszédmód 1986-ban (!) egyrészt immár nem tagadja, hogy az írók nem önszántukból hallgattak a hatvanas évek előtt, árulkodók a kifejezései (pl. „természetes jelenséggé vált” – tehát azelőtt természetellenes lett volna?; „akadálytalanul érvényesíthessék” – tehát azelőtt akadályokat gördítettek volna eléjük?), másrészt némi túlzással él a lehetőségek szárnyalását illetően. Valóban kaptak lehetőséget a hatvanas évektől – hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy nem „teljes körűt”, és hogy a közléshez engedés a hatalom önlegitimációs eszköze is volt: az aczéli kultúrpolitika sajátossága, hogy a rokonszenves „polgári” írókat engedte megjelenni –, előtte azonban az „egyik legértékesebb alkotói évtizedükkel fizettek az irodalom államosításáért. Csak az 1960-as évek derekán jelentek meg újra az irodalmi életben, s a hetvenes évekre foglalták el méltó helyüket az irodalmi köztudatban” – véli Czigány Lóránt.¹³ (Igazán „méltó” helyre persze – épp a fentiek miatt – akkor sem kerültek, aminek a nyoma, hiánya máig érzékelhető.)

10 KARDOS László, *Százazvillám*, Kortárs 1957/2., 314–316.

11 NEMES NAGY Ágnes, *Trapéz és korlát. Pilinszky János versei*, Újhold 1946/2., 152.

12 *A magyar irodalom története 1945–1975*, II/1. A költészet, szerk. BÉLÁDI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1986, 97.

13 CZIGÁNY Lóránt, *Irodalom kényszerzubbonyban. Válogatott tanulmányok*, Mundus Magyar Egyetemi, Budapest, 2006, 21, 38.

A *Napfordulót* a fentiekben vázolt kultúrpolitikai kontextus tükrében érdemes szemlélni, a története magában foglalja mindezeket az előzményeket. Huszonegy évvel az első és tíz évvel a második kötet után jelenhetett tehát meg, második önálló verseskötényként (fordítások és ismétlések nélkül), ezért, továbbá a hang változása miatt „második pályakezdés”-ként is szokás rá tekinteni.¹⁴ Más módon nézve: e kötet az alkotói időszak közepén jelent meg, az életmű később sem bővelkedik majd versekben – lényegében egyetlen könyvbe belefér az öt-hat alkotói évtized lírai termése, zsengekkel, gyermekversekkel és asztalfióknak szánt darabokkal együtt.¹⁵

A *Napfordulót* 1967 közepén, kétezer példányban, ifj. Bogán István által tervezett borítóval adták ki – az előző kötettel ellentétben ennek sok versét publikálta Nemes Nagy folyóiratokban, antológiákban, jelentős mennyiséget az *Élet és Irodalomban*.¹⁶ A lap nem sokkal a kötet megjelenése előtt, 1967 májusában interjú közölt a „rendkívüli költői tehetség”-ű szerzővel; a Mezei András által készített beszélgetés élesen elválasztja a jelenkort a múlttól: „[a]z aktív, antifasiszta, baloldali értelmiséghez tartozott, az *akkori* irodalompolitika elmarasztalta mégis, s később háttérbe szorította, mint a »polgári líra« képviselőjét. A maga módján közéleti költészet a Nemes Nagy Ágnesé”.¹⁷ A lírát ugyanitt már-már patetikus rajongással mutatja be a szerző néhány mondatban:

- 14 Összehasonlításképpen: például Juhász Ferencnek – aki hat évvel volt idősebb Nemes Nagynál, de nála három évvel később, 1949-ben jelent meg az első kötete – tíz verseskötetét adták ki a negyvenes évekből pályakezdéstől a hatvanas évek végéig.
- 15 Nemes Nagytól a hatvanas évek végére kiadtak még két könyvet: a *Nyúlányó húsvétja* (1968) és *A lovak és az angyalok. Válogatott versek* (1969) címűeket – az utóbbinak 1973-ban jelent meg a bővített kiadása. Önálló (nem gyermek) verseskötény ismét csak évekkel később látott napvilágot, exkluzív kiadásként ismert a pusztán tizennyolc oldalas *Éjszakai tölgyfa* (1979), majd ezt követte a *Között. Összegyűjtött versek* (1981), s ezután már csak egyetlen lírai összeállítás jelent meg a szerző életében: *A Föld emlékei. Összegyűjtött versek* (1986).
- 16 Az *Ekhmáton éjszakáját* például 1966 végén, a karácsonyi számában. Sokatmondó a folyóirat felmérése, amely szerint 1966-ban 269 kortárs költő publikált összesen 1560 verset az általuk legfontosabbnak tartott nyolc irodalmi lapban (Alföld, ÉS, Jelenkor, Kortárs, Látóhatár, Napjaink, Tiszatáj, Új Írás), ezek közül legtöbbit (347) az ÉS-ben, amelynek leggyakrabban publikált költői ebben az évben az alábbiak voltak: Kassák Lajos (9), Győre Imre (8), Nemes Nagy Ágnes (8), Vészi Endre (8), Garai Gábor (7). Lásd ISZLAI Zoltán, *A költészet számaadatai 1966-ban*, *Élet és Irodalom* 1967/14., 5.
- 17 MEZEI András, *Az Élet és Irodalom látogatóban Nemes Nagy Ágnesnél*, *Élet és Irodalom* 1967/19., 7. (Kiemelés tőlem: P. A.)

A tömörítés, a lefaragás művésze [...]. Érzelmi magasízzása, robbanásra kész feszültségének hordozói – metaforái – mindig az intellektus, az értelem hullámhosszára állítva, gyönyörűen méretezettek. Olyan progresszív erkölcsiségű költő, aki keresi filozófiai fogódzóit. Ha rokonítható: az Eszmélet József Attilájára utalhatnánk, s költőelemeiben, vélhetnénk, ott él szikáran Babits. Végleges, „aggasztóan befejezett” volt indulásakor is [...].¹⁸

Erre a tömörítésre Nemes Nagy maga is utal, amikor Mezei a versírásról kérdezi: „A fél életemet azzal töltöm, hogy értelmezek, tömörítetek, lefaragok. [...] Nyolcvan hasonlatból egyet választok. Százhusz emlékképből kettőt. [...] Végül esetleg nem marad más az egészből, mint néhány lézengő hélium-atom.”¹⁹ Az interjúban megjelenik, hogy költészete objektív, ugyanakkor mitikus ihletettséggű – Nemes Nagy úgy fogalmaz, hogy szinte véletlenül szivárogtak be a mítoszok a verseibe, így az Ekhnáton-történet is. „A mítosz én előttem csak hangszekrénye a mai dallamnak. Régi tömlő új borral. Asszociációink egyik rétege. Hanem Ekhnáton – az más” – írja. A *Napforduló*ba felvett Ekhnáton-ciklusból nem tudunk meg biográfiai adatokat a fáraóról, de „a versnek akkor is meg kell állnia önmagában” – véli.²⁰

Az első reflexiók a következő év augusztusától jelentek meg a könyvről, Falus Róbert²¹ Népszabadság-beli, háromkolumnás Könyvszemléjétől kezdve, amely összesen két mondatot szentel a *Napfordulónak*, négy témakörének egyikében, a magyar lírában. Hosszabban méltatja ugyanakkor „szocialista irodalmunk” „nagyját”, Gábor Andort, és a „mai líra” két új kötete közül Sipos Gyula *Erdőtűz* című könyvét helyezi előtérbe Nemes Nagyéval szemben – Siposét rokonszenvesnek nevezi, és a borítóját is közli. Falus igencsak félretájékoztatja az olvasót Nemes Nagy könyvét tekintve, illetve hosszabb mondatában nem is a könyvről, hanem a szerzője vélt (!) érzelmeiről nyilatkozik, s háritó-eltávolító gesztussal él:

18 Uo. A kiemelt idézet minden bizonnyal Vas István alábbi – továbbgyűrűzött – reflexiójára utal, az első kötetről: „Lírája máris aggasztóan kész, és nehéz elképzelni, mi lehet a folytatása ennek a kezdésnek.”, lásd VAS István, *Kettős világban* (Nemes Nagy Ágnes versei. „Ujhold” kiadás, Budapest, 1946), Magyarok 1947/3., 155.

19 Uo.

20 Uo.

21 A szerző klasszika-filológus, egyetemi oktató, ekkoriban a Kossuth Kiadó szerkesztője és a Népszabadság állandó külsős munkatársa. 1967-ben József Attila-díjat kapott.

Nemes Nagy Ágnes új költeményeit olvassuk a *Napforduló* című, alig kilencven oldalas kötetben. Aligha van nála szomorúbb költőnk, a fájdalom és csalódottság sikolyával menekül a tárgyak, a virágok, a mítoszok, a tépelődések sűrűjébe. Az emberi magány bonyolult és tört sóhajai ezek a versek – balladahangulattal, együttérzésre hangoló, de olykor a megértést nehezítő stílusban. (*Magvető*)²²

Falus tehát a biográfia felől közelítette meg a *Napforduló*t, amely nemcsak egy régtől örökölt berögződés (ezzel különben Kardos is él az 1957-es, már említett, alapvetően méltató recenziójának végén),²³ de a rosszmájú kritikus fegyvere is lehet – hiszen míg a versekről nehezebb állításokat tenni, a mögöttük álló személyről bármit lehet mondani. Ez az ellenszenv legalább egy évtizeddel korábban gyökerезik, legalábbis Lengyel erre így emlékezett vissza a kétezres évek elején: „Amikor ‘57 után megjelentünk (Pilinszky 1958-ban), akkor Falus Róbert az *Élet és Irodalomban* |: vagy a *Kortársban* |: azt írta, Weöres, Nemes Nagy, Pilinszky, Ottlik publikálása fölös luxus.”²⁴ Pándi Pál (Kardos László fia) 1959-es cikkében reagált a Falus által elvárt szocialista, rendszerhű politikai költészet hiányára az újhaldasoknál, ugyanakkor azzal igyekezett „védeni” őket – mintegy vörös farkkal –, hogy politikailag motiválttá tehető, meggyőzhető (azaz legitímálhatják a népfrempolitikát):

[...] helyeslem, hogy kiadták – például – Szabó Magda versgyűjteményét, helyeslem Pilinszky János vagy Nemes Nagy Ágnes verseinek megjelenését, nem azért, hogy példának állítsuk a fiatalabbak elé költői attitűdjük apolitikus vonásait, hanem azért, hogy levegőt adva a tehetségnek, bíráljuk és a szocialista igényekhez közeleítsük lényüket és munkásságukat.²⁵

Az ötvenes évektől eltérően a hatvanas évek végén azonban már egyre több méltató hang is megjelenik, amelyek korántsem pusztán a szer-

22 FALUS Róbert, *Könyvszemle*, Népszabadság 1967. augusztus 18., 7.

23 KARDOS, I. m. A kötet további kritikusi (Sík Sándor, Hajdú Ferenc) is hasonlóan járnak el: a szerző személyiségét faggatják, Rónay György kivétel.

24 Lengyel Balázs levele Hernádi Máriának, [Budapest,] 2003. április 12. = „láthatatlan selyemsál a számon”. *Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből, összegy.*, s. a. r., jegyz., bev. BUDA Attila – PATAKY Adrienn – TŰSKÉS Anna, Gondolat, Budapest, 2009, 232.

25 PÁNDI Pál, A „minimum eszméjéről”, *Kortárs* 1959/5., 777. (Kiem. az eredetiben.)

zót, hanem a verseit (is) jellemzik, ugyanakkor a vélt költői magatartás értékelése továbbra is az ítéletek egyik gyújtópontja. Faragó Vilmos tollából jelent meg a második írás, a több lírai irányt elemző, szeptemberi cikkében Nemes Nagy verseiről azt írja, érezhető rajtuk, hogy

[...] mindezt csak versben lehetett elmondani. Csupa áttétel, csupa sejtető kép, csupa költői vízió. [...] Ezt a költészetet világfelfedező erőfeszítés sarkallja: kimondani a még kimondatlant, láthatóvá tenni a láthatatlant, megnevezni a még névtelent, s mert lírai költészetről van szó, nem egyszerűen a külső világ felfedezése a cél, hanem a belsőé, amely magába issza, vegyelemzi és költészetté alkimizálja a beléje zúduló élményt.²⁶

Feltűnően visszatérők itt – de a tágabb recepcióban is – a Nemes Nagy-i esszényelv sajátos fogalmai, szóhasználata (*névtelen, kimondhatatlan* stb.). A *Napforduló* fülszövege szerint – amely másutt *A névtelenek* címmel jelent meg – a költő „az érzelmek szakembere”, és a „kötelességei közé tartozik, hogy minél több Névtelennek polgárjogot szerezzen”.²⁷ Nemes Nagy többször hangsúlyozta, hogy az első kötete után megváltozott a versszemlélete, és a *Szárazvillám* a változás egy korai lenyomata, azon belül például a *Balaton* című, „többékevésbé szétbontott vers”-et emeli ki mint új szemléletű darabot,²⁸ később aztán „az új fogalmazási módnak az egyik jellegzetes megjelenése az *Ekhnáton*-ciklus” lett – jelzi.²⁹ A *Napfordulót* szakmai körökben is fordulatként szokás számontartani, többek között az objektív jelzőt csatolva hozzá – és a *Szárazvillám* néhány ponton valóban megelőlegezi a szemléleti változást.

Hamar észreveszi a recepció, hogy a *Napforduló* a maga nyolcvanhat oldalával és összesen csupán harminckét versével³⁰ jelentős könyv

26 FARAGÓ Vilmos, *Hogyan készül a vers*, Élet és Irodalom 1967/35., 7.

27 NEMES NAGY, *A névtelenek = Uő.*, *Az élők mértana*, 1/474.

28 NEMES NAGY, *Látkép gesztenyefával*. *Kabdebó Lóránt interjúja = Uő.*, *Az élők mértana*, II/239.

29 *Uo.*, 246.

30 Négy részből áll: (1) *Között (Fák, Vihar, Között, Szobrok, Szobrokat vittem, A gejzír, A tó, Fenyő, Védj meg, A lovas, Lázár)*, (2) *Énekhangra (A lovak és az angyalok, A visszajáró, Bűn, Tölgy, Alkohol, Dalok, Címer, Eső, Éj, Hekaté, Fügefák, Lélegzet, Széndioxid, Hasonlat, Mint aki, Azelőtt, Az alvóhoz, A formátlan, Párbeszéd, Szél, Madár)*, és (3) *Ekhnáton (Ekhnáton jegyzeteiből, Ekhnáton éjszakája, Amikor, A csak-jó, Ekhnáton az égben, A tárgyak, A tárgy fölött)* versciklusokból, valamint (4) a *Ház a hegyoldalon* című párbeszédés elbeszélő költeményből.

– Rónay György is „nagy költészet”-nek nevezi a Nemes Nagy-lírárt a kötetéről jegyzett kritikájában³¹ –, visszatérő gondolata ugyanakkor a recepciónak az, hogy ez a költészet már a pálya elején kész volt. Egyes, kortárs kritikák amellet foglaltak állást, hogy Nemes Nagy lírájának szemléleti keretei nem, csupán kidolgozottsága változott a hatvanas évekre, így például Bányai János, aki – Roland Barthes-i alapokon – „strukturális tevékenység” jeleit véli felfedezni a verseken. A *Napfordulóról* szóló elemzésében zártnak nevezi Nemes Nagy költészetét, ami szerinte „nem az újabb versek eredménye, hiszen a korábbi két kötet verseit is ez a fémis tisztánlátás, a tapasztalatnak ez a közvetlen megkövetelése jellemezte. Az új versek csak elmélyítették a korábbiakban megmutatózó tendenciát.”³² Meglepődve olvashatjuk Bányai alábbi sorait: „a verseknek alig van hangulata, a hangulatot csak a ritkán s falsul zengő vagy simán egymásnak válaszoló rímek sejtetik, esetleg a megbotló ritmus vagy a váratlanul, ellenpontosan lezárt szakasz, sor”,³³ hiszen e kötet egyik legfőbb erénye – véleményem szerint – épp a hangzóssága, amelyet a rímek mellett az alliterációk és az affektivitást, az atmoszférát megalapozó belső összecsengések sora teremti meg. A dallamosabb és/vagy hangzóbb darabok (úgy mint *A tó, Fenyő, Út, Eső, Hekaté* stb.) jellemzően 1956 és 1961 között születtek. A korábban írt versek (az előző mondatban említettek is ideértve összesen huszonhét költemény) a kötet első öt verse (*Fák, Vihar, Között, Szobrok, Szobrokat vittem*), illetve az utolsók (az *Ekhnáton*-ciklus, *Ház a hegyoldalon*) ölelésében kaptak helyet a szerkesztés során (az említettek, a kötet elején és végén keretet képező versek többnyire 1961 és 1966 között keletkeztek). A dalszerű vers a *Napforduló* új verstípusa (s ezután eltűnik az életműből), és további három kompozíciós típus alakul ki a Nemes Nagy-lírában a hatvanas évek végéig: a parabolikus, a dramatikus és a szonátaformájú vers.³⁴

Az objektív – „kezd közhellyé lenni, hogy költészete »objektív líra«, és a közkeletű szubjektivitáshoz képest valóban az is”³⁵ – címszóval illetett kötet versei erősen válogatottak (ez ma már az asztalfiókban maradt, azóta, legbővebben 2016-ban kiadott versek mennyiségén

31 RÓNAY György, *Az olvasó naplója [Napforduló]*, Vigilia 1967/10., 704–706.

32 BÁNYAI János, *A költészet helyzetei II.*, Híd 1968/1., 28.

33 *Uo.*, 27.

34 HERNÁDI Mária, „Kimondani, s elrejtetni”. *Kompozíciós formák Nemes Nagy Ágnes költészetében*, Magyar Napló, Budapest, 2023.

35 RÓNAY György, *Napforduló*, Vigilia 1967/10., 705.

is látszik), szinte minden darabja szikár, tömör alkotás. A *Napforduló* kötet technikailag „nem épül az előzőekre, de majd ennek a versei is betagozódnak a következők [4–8] tartalmába. [...] nyolc verse minden további kötetben megtalálható, ezek: *A formátlan, Ekhnáton, Fák, Között, Lázár, Madár, Párbeszéd, Vihar*.”³⁶ A ciklikus szemléletmód a címével is ezt tükröző *Napforduló*val veszi kezdetét az *œuvre*-ben – a természetben is megjelenő ciklikusság a kötet filozófiai hátterének és egyben a költő 1956 utáni gondolkodásmódjának az egyik meghatározó jellemzője. Igazán jelentőséget majd az *Egy pályaudvar átalakítása* című ciklusban kap,³⁷ amelynek néhány versét a szerző az 1969-es *A lovak és az angyalok* című kötetében még a *Napforduló* költeményei közé helyezte el (*Éjszakai tölgyfa, Az alvó lovasok, A látvány*).

Az 1967-es kötet egzisztenciális téttel bír, Nemes Nagy e súlynak megfelelően alakította ki hozzá különleges, újító versalkotó módszerét, véli Kabdebó Lóránt 1968-ban. Így fogalmaz:

Hozzá vagyunk szokva, hogy líráinkban a személyiség meghatározásának költői formája is közvetlen kapcsolatot tart a külvilággal, az életrajzi és társadalmi meghatározókkal. [...] [Nemes Nagy Ágnes] másfajta viszonyítást, a személyiség meghatározásának egy nálunk eddig kevésbé alkalmazott módszerét alakította ki magának. [...] nem események elmondásához kell színpompás, vagy frappáns hasonlatokat keresnie, hanem a legrejtettebb mozzanatokban is jelenlevő teljes azonosságot kidolgoznia egy-egy sokösszetevőjű emberi állapot kifejezésére.³⁸

A *Között* a *Napforduló* kötet költészeti programját hirdeti meg több értelmező szerint,³⁹ sokszor azonban utólag – tévesen – gondoljuk e verset a kötet nyitódarabjának, hiszen csak a későbbi gyűjteményes kötetekben szerepel ez az első helyen (mivel onnan a *Fák* viszont azok

36 A szöveletes zárójelekben Nemes Nagy kötetjeinek sorszámai szerepelnek. Lásd BUDA Attila, „*mint a macska, mely ugrása közben / a levegőben megbotol*” – Nemes Nagy Ágnes verseinek kiadástörténete, 1935–1942, 1943–1986 [1995–2009] = *Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyományválasztás közben*, szerk. BUDA Attila – NEMESKÉRI Luca – PATAKY Adrienn, Ráció, Budapest, 2016, 66–99.

37 Erről lásd PATAKY Adrienn, „és ettől fogva fém”? Az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklus változásairól = *Uő.*, „égboltta szélesülsz.” *Organikusság Nemes Nagy Ágnes költészetében*, Ráció Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2024, 201–233.

38 KABDEBÓ Lóránt, *Nemes Nagy Ágnes: Napforduló, Új Írás 1968/7.*, 121–122.

39 HERNÁDI Mária, *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózákölteményei*, Szent István Társulat, Budapest, 2012, 92–93.

élére kerül át). Az 1967-es *Napfordulót* nyitó *Fák*, az oeuvre emblematikus darabjává válik tehát a későbbiekben – az e költészetben eddig is jelen lévő fa ettől kezdve erősen kapcsolódik a kimondhatatlansághoz. Hernádi Mária szerint a fa a kötetben szimbólum értékű archetípus (mint a ló, angyal, szobor, tenger, föld, kő, madár, szél, nap), amelyet a „relatív tartalmatlanság», »szélsőséges általánosítottság« jellemzi, mint minden ősképet, másrészt az objektív lírára és Nemes Nagy Ágnes költészetére annyira jellemző érzékletesség, plasztikus-ság.⁴⁰ Ez a minőség megmutatkozik az ars poétikus *A formátlan* című rövid versben is: „A formátlan, a véghetetlen. / Belepusztulok, míg mondatomat / a végtelenből elrekesztem. / Homokkal egy vödörnyi óceánt / keríték el a semmi ellen. / Ez a viszonylagos öröklét / ép ésszel elviselhetetlen.” E vers egyes szám első személyben tudósít az alkotói nehézségekről, az a kötetben megszólaló lírai hang azonban nemhogy nem egységes immár Nemes Nagynál, de több ízben el is tűnik a versekből. A *Napforduló* egyes darabjaiban, különösen a késeiekben – az *Ekhnáton*-ciklus végére – kiiktatódik a humán jelenlét, még grammatikai szinten is (nyomai csak az ember készítette tárgyakban érzékelhetők: alagút, talpfa stb.). A ciklus utolsó versében (*A tárgy fölött*) párhuzamba állítódik az univerzum és a földi világ, a nap és a fény ereje előtérbe kerül. A zárlatbeli „hiszem a test feltámadását.” sor (az *Apostolok cselekedeteiből* vett szó szerinti idézettel), a feltámadásban való hit is a cirkularitást biztosítja. Az *Ekhnáton*-ciklusnak „*Ekhnáton Naphimnuszából*” származik a mottója. Ahogy Miller egyik elemzésében megállapítja: a vers heliotropikus alkotás, a nap másolataként funkcionálva maga is nappá válik; a naphimnuszok a legerőteljesebb katarézisek (hiszen a Napot közvetlenül nem lehet nézni, mégis ő minden látás forrása – a legfőbb elem tehát központi metaforánk, a nemláthatónak és megnevezhetetlennek a figurája s az érthetőség alapja).⁴¹ Talán ez az egyik kulcs Nemes Nagy kötetéhez. A nap folytonos fel-le mozgása, visszatérése önmagához a belsővé tételt segíti – lásd a ciklus mottójában a „Te dobogsz szívedben” sort –, s ez a személyesség leépítésével jár együtt a kötetben, amelyre mint e folyamatot bemutató kísérletre is tekinthetünk.

Végül lássuk, miként ítélte meg az elmúlt négy évtized egy-egy meghatározó irodalomtörténete a *Napfordulót*.

40 Uo., 7–98.

41 J. Hillis MILLER, *Stevens' Rock and Criticism as Cure I*, *The Georgia Review* 1976/1., 28.

A Nemes Nagynál sokszor emlegetett „névtelenek” jelenlétét ismétli *A magyar irodalom története 1945–1975* vonatkozó költészeti kötete (1986) csaknem két évtized távlatából a *Napforduló*val kapcsolatban:

[a] versek látszólagos elvontságát az okozza, hogy eddig névtelen érzések, még inkább sejtések kifejezései. Az eddig meg nem nevezett s most versbe fogott mozzanatok viszont csupán érzelmi úton vehetők birtokba [...]. A *Napforduló*nak az ad különös értéket, hogy benne mintegy e dráma katarziszát figyelhetjük. Az idegenség érzése, a kiűzöttség, az „idevezetettség” szorongató bizonytalansága itt oldódik fel igazán. [...] absztrakt, sőt névtelen-ismeretlen fogalmaknak tud testet adni.⁴²

A Pomogáts Béla által írt fejezet – ahol *Az Újhold költői*,⁴³ összesen tizennyolcan, kaptak helyet – olyannak írja le Nemes Nagyt, mint aki immár „megnyugodott”, indulatai „renddé szilárdultak”, s akinél a kompozíció, „a szerkesztés szinte páratlan fegyelme roppant tudatos művészre vall [...]”.⁴⁴

1993-ban, huszonhat évvel a *Napforduló* után jelent meg Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete, amelyben *IV. Az irodalomtörténeti vákuum után: Útkeresés kényszerpályán (1962/3–1979)* című fejezetben belül a *Személytelenítés és hermetizmus* alfejezetben kapott helyet Nemes Nagy Pilinszky után. Ebben a *Napforduló* úgy jelenik meg, mint az a kötet, amely után „a végletes pontossággal kidolgozott nyelviszólambeli hangzás[on] [...] keresztül a személyiség a hatalmasabbal megküzdve mégis alakítani képes a rend elvileg nem emberérdékű mértékét”.⁴⁵ Továbbá *az Ekhmáton az égben* úgy, mint a modern magyar líra azon különleges alkotása, amelyben pontosan az történik, amit Heidegger megfogalmaz *A műalkotás eredete* című művében, mert „miközben felállít egy világot, nem tünteti el az anyagot, hanem csakis itt mutatkozik meg igazán az anyag: a sziklaszirt hordozóvá és mozdulatlanul nyugovóvá válik, s csak így válik sziklaszirtté; a fémek

42 *A magyar irodalom története 1945–1975*, II/2. A költészet, szerk. BÉLÁDI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1986, 608–609, 611.

43 További fejezetek: *A szocialista fordulat költői*, *A Tűz-tánc költői*, *A hatvanas évek költői*.

44 *A magyar irodalom története 1945–1975*, II/2., 612.

45 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1975*, Argumentum, Budapest, 1993, 61.

fényleni és csillogni kezdenek, a színek ragyogni, a hang csengeni, a szó mondani kezd”.⁴⁶

A *Magyar irodalom* című, 2010-es kötetben Nemes Nagy *A költészet beszédmódbeli megújulásának lehetőségei és változatai az 50-es években és a 60-as évek első felében* című fejezetben kapott helyet (Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Pilinszky és Vas István társaságában), e szerint a *Napforduló* idején a szerző „metaforaalkotásában, én- és nyelvszemléletében, valamint motívumkezelésében egyaránt kettős tendenciák érvényesülnek: miközben a nyelvi mozgások a sokjelentésűség nyitott rendszerét hozzák létre, e mozgások egy hagyományosnak mondható metafizikus gondolkodás kereteit erősítik meg”.⁴⁷

A Magyar Művészeti Akadémia 1956 és 2016 közötti, meghatározó kötetekből nyújt válogatást az irodalomtörténetében (2021), ebben Nemes Nagy Ágnesnek az alábbi művei szerepeltek: *64 hattyú, Között, Napforduló, Szárazvillám*. A Horváth Kornélia által írt fejezetek közül a szóban forgó a kötet struktúráját, egzisztenciális súlyát, versmértékét, tárgyiasságát emeli ki, továbbá az élő, eleven anyaghoz kötődését, illetve hangsúlyozza azt a Rónaytól származó gondolatot, hogy Nemes Nagy költészete mítoszkereső és -teremtő, de nem mítoszreprodukáló líra – épp ezért válhat visszatérő motívumává a kő, a fém és a fa. Ezekből készülnek az „istenek”, szerepük tehát nem csupán az istenábrázolás lesz, hanem ők maguk lesznek istenek azáltal, hogy az isteneket jelenvalóvá teszik. A *Fák* című vers ebben az összefoglalóban is jelentőséget kap, hiszen az „a világ és a személyiség legbensőbb megismeréséig juttatja el az olvasót”.⁴⁸

A kötet egésze további mély, megismerő olvasatokra nyújt lehetőséget – az elmúlt évtizedben, részint a centenáriumnak is köszönhetően Nemes Nagy valódi rehabilitációja zajlott –, és a mai napig is születnek elemzések a *Napfordulóról*, illetve annak egyes verseiről.

46 Idézi KULCSÁR SZABÓ, I. m., 97.

47 *Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010. https://mersz.hu/hivatkozas/mirod_s8.2.4.5_p5#mirod_s8.2.4.5_p5

48 *Magyar irodalmi művek 1956–2016*, szerk. FALUSI Márton – PÉCSI Györgyi, MMA, Budapest, 2021, 101.